



AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
QEYRİ-HÖKUMƏT TƏŞKİLATLARINA
DÖVLƏT DƏSTƏYİ AGENTLIYI



MİRAS
Mədəni İrsin Üyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyi



mədəni irs ustad məktəbi

MƏDƏNİ İRS BEYNƏLXALQ USTAD MƏKTƏBİ

TƏDRİS VƏSAİTİ

Hazırlayan:
Dr. Fariz XƏLİLLİ

BAKİ - 2025

Kitabın məzmunu “Miras” Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyinin cavabdehliyindədir, bu baxımdan kitabın məzmunu Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin mövqeyini əks etdirmir.

Kitab Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin maliyyə yardımı ilə hazırlanmışdır.

Xəlilli, Fariz. (Hazırlayan). (2025). Mədəni İrs Beynəlxalq Ustad Məktəbi: Tədris vəsaiti. Bakı: Xan.

16-25 iyul 2025-ci il tarixlərində “Miras” Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyinin Mədəni İrs Beynəlxalq Ustad Məktəbi ilk dərslərinə başlamışdır. Dərslər müxtəlif mədəni irs mövzularında olub, Azərbaycan, Türkiyə, İtaliya irs mütəxəssisləri tərəfindən aparılmışdır. Təlimçilərin mühazirələri tədris vəsaiti şəklində nəşrə hazırlanmışdır.

Elmi redaktor: Prof.Dr. Qafar Cəbiyev

Rəyçilər: Prof.Dr. Kübra Əliyeva

Prof.Dr. Şikar Qasımov

Tərcümə: Fariz Xəlilli

Dizayn: İntiqam Məhəmmədli

Koordinator: Məleykə Hüseynova

Fotolar: Nicat Nağızadə, Fariz Xəlilli, Elmira Abbasova, Fidan Xəlilli, Fərid Xəlilli

ISBN: 978-9952-8561-2-5

© “Miras” Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyi, 2025

MÜNDƏRİCAT

Prof.Dr. Qafar Cəbiyev - MƏDƏNİ İRS USTAD MƏKTƏBİ KURSUNA GİRİŞ VƏ YA MƏDƏNİ İRSİN TƏDQIQI, QORUNMASI VƏ TƏŞVİQİ İSTİQAMƏTİNDƏ PRIORİTETLƏR: ƏNƏNƏVİ YANAŞMALAR VƏ YENİ ÇAĞIRIŞLAR.....	6
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1006	
Prof.Dr. Luici Skrinzi - ZƏRGƏRPALAN HAMAMI: BEYNƏLXALQ TƏDQIQAT VƏ KONSERVASIYA MİSSİYASI.....	18
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1018	
Dr. Fariz Xəlilli - MƏDƏNİ İRS ABİDƏLƏRİNDƏ ARXEOLoji TƏDQIQATLAR	25
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1025	
Məleykə Hüseynova - MƏDƏNİ İRSİN QORUNMASI SAHƏSİNDƏ MİLLİ VƏ BEYNƏLXALQ TƏNZİMETMƏ	43
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1043	
Dos.Dr. Günel Seyidəhmədli - AZƏRBAYCANIN TARİX-MƏDƏNİYYƏT QORUQLARI.....	65
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1065	
Prof.Dr. Şikar Qasımov - AZƏRBAYCANIN QEYRİ-MADDİ MƏDƏNİ İRSİ VƏ ONUN YUNESKO-DAKI YERİ.....	87
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1087	
Dos.Dr. Pərvin Ahançı - TARİXİ-MƏDƏNİ İRSİN RƏQƏMSALLAŞDIRILMASI	103
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1103	
Dos.Dr. Həbibə Əliyeva - MƏDƏNİ İRS ABİDƏLƏRİ ÜZƏRİNDƏKİ EPIQRAFİK TƏDQIQATLAR	129
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1129	
Dr. Şəhla Xəlilli - DÜNYA YADDAŞI: ƏLYAZMA İRSİ	142
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1142	
Dr. Nəzmin Cəfərova - MUZEYLƏR MƏDƏNİ İRSİN KEŞİYİNDƏ.....	154
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1154	
Gülşən Hüseynova - FÖVQƏLADƏ HALLAR ZAMANI MƏDƏNİ İRSİN MÜHAFİZƏSİ.....	185
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1185	
Arzu Həsənlı - MƏDƏNİ İRSİN SOSİALLAŞMASI VƏ ONUN CƏMİYYƏT ÜÇÜN ƏHƏMİYYƏTİ.....	205
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1205	
Aidə Məlikova - MƏDƏNİ İRS TURİZMİ	211
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1211	
Prof.Dr. Zəhidə Məmmədova, Dos.Dr. Məhəmməd Nurməmmədov - MEMARLIQ ABİDƏLƏRİNİN BƏRPASI VƏ KONSERVASIYASI.....	224
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1224	
Cəlaləddin Küçük, Nədirə Mınə Yar - BƏRPA VƏ KONSERVASIYADA MATERİALLAR.....	246
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1246	
Əfqan Quliyev - BƏRPA LAYİHƏLƏRİNİN HAZIRLANMASI VƏ UĞURLU TƏCRÜBƏLƏR.....	259
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1259	
Prof.Dr. Qafar Cəbiyev, Dr. Fariz Xəlilli, Dr. Elmira Abbasova - Bakı şəhəri Yasamal rayonu Həmidəğa Hüseynzadə küçəsində yerləşən Hamam binası daxilində və ətrafında konservasiya və təmizləmə işləri çərçivəsində aparılan arxeoloji tədqiqatların HESABATI.....	263
https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1248	

ZƏRGƏRPALAN HAMAMI: BEYNƏLXALQ TƏDQİQAT VƏ KONSERVASIYA MISSİYASI

Prof.Dr. Luigi Scrinzi

Bərpaçı-memarı

Verona, İtaliya

<https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1018>

Giriş. İnsan niyə zamanın örtüyünü açmaq, onun axarının və dəyişikliyinə nəticələrini xatırlamaq və onlara qayğı göstərmək ehtiyacını hiss edir? Zamanın laqeydlik, unutmazlıq və ya silmə kimi təsirlərini niyə bərpa etmək istəyir?

Niyə paleontologiya, arxeologiya və bərpa kimi sistemli elmi sahələr yaranmışdır? Bu sahələr niyə qeyri-canlı aləm üçün bir növ “tibb sənəti” kimi qəbul edilir, özünəməxsus elmi meyarları, metodları və tibbi analoqları - anamnez, diaqnoz, terapiya, proqnoz, reabilitasiya və monitoring ilə fəaliyyət göstərir?

Niyə biz tarixi izləri öyrənir, yolları bərpa edir, cavablar axtarır və keçmişdən qalan qalıqları qorumağa çalışırıq?

Bizə keçmişin yalnız müvəqqəti olaraq əmanət etdiyi hadisə və əşyaları bütün ömrümüz boyunca qayğı ilə qorumağa və onların dəyərini tanımağa vadar edən hansı düşüncə xətləri, hansı nəzəriyyə, hansı fəlsəfə, hansı peşə etikası və ortaq məqsədlər, eləcə də onlara əsaslanan ümumi praktik prinsiplər mövcuddur?

Dostum, filosof Luçano Zamperinin qoruma sənətinə həsr etdiyi müdrik sözlər mənim gündəlik vəsiqəmdir. Sizə onu heç bir şərh vermədən olduğu kimi oxuyuram:

Tarixin açdığı mənəvi üfüqdə görmə - intellektidir.

O, izləri öyrənir, yolları bərpa edir.

Tarixin hədəflədiyi həqiqətə bir giriş kimi o, müqəddəsliklə qarşılaşır.

Ona görüntünü və yaddaşı, maddi və mənəvi olanı təqdim edir.

Ziyarət - baxmaqdır.

Və nəhayət, bilikli baxış da müqəddəs görünür (Zamperini, 2010).

“Müqəddəslik” anlayışını dərhal müəyyənləşdirmək istəyirəm. Ən yaxşı şəkildə nümunə gətirərək izah etməyə çalışacağam.

Bakı, 2024. Müqəddəslik burada 1899-cu ilə aid bir viranə hamamın bərpası zamanı üzə çıxdı. Bu tikili tamamilə bərhad konstruksiya və sanitariya vəziyyətində olan bir xarabalıq idi. Şərq üslubundakı eklektik memarlığın cansız bədəni öz tarixi ilə formalaşmış izləri daşıyırdı.

Müqəddəslik məhz bizim hamamın bərpası zamanı zahir oldu. O, bizə üç əsrə toxunan keşmə-keşli tariximizin səhifələrini açdı, bu tikilinin üzərində zamanın izlərini, xronikanın axarını, onun əhəng daşlı bədənində və işgəncəyə məruz qalmış memarlıq elementlərində buraxdığı

təsirləri göstərdi.

Biz bu memarlıq bədənini - qədim, tərk edilmiş, çılpaq, kobud və təhqir olunmuş tikilini olduğu kimi saxlamağa qərar verdik. O, bir zamanlar, avropalıların dediyi kimi, müqəddəs və nəcib bir türk hamamı olmuşdu. Biz onu məhz bu halı ilə qorumağa qərar verdik: bir autentik xatırlatma, bir abidə, tarixi xəbərdarlıq kimi.

Həm də onun daşdığı adın dəyərini - ZƏRGƏRPALAN HAMAMI - qorumağa çalışdıq. Bu ad, sanki orta əsr aforizmi kimidir. Xatırlayırınsınız, italyan romanını, sonra fransız filmi olmuşdu, Umberto Ekonun “Gülün adı”? Orada o sirli kitab haşiyəsi var idi: “Stat rosa pristina...” (stat rosa pristina nomine, nomina nuda tenemus - “Əzəli gülün yalnız adı qalır, bizim sahib olduğumuz isə sadəcə çılpaq adlardır”), yəni, bir gül solarkən ilkin formasını və gözəlliyini itirir, yalnız adı, yəni bizim yaddaşımızda yaşadığı saf ad - qalır: GÜL. Biz o adı sanki gülü əzizləyərək qoruyub saxlayırıq (Eco, 1980).

Stat rosa pristina nomine, nomina nuda tenemus - “Əzəli gülün yalnız adı qalır, bizim sahib olduğumuz isə sadəcə çılpaq adlardır” mənasını verən latın ifadəsidir. Bu aforizmi məşhurlaşdıran Umberto Eko onu “Gülün adı” romanının son cümləsi kimi istifadə etmişdir. Bu roman Orxan Pamukun “Mənim adım Qırmızı” əsərinə də ilham vermişdir. Latın ifadəsi Benedikt monaxı Bernardo di Kluninin “De contemptu mundi” (Dünyanın faniliyinə dair) poemasından götürülmüşdür və yer üzündəki şeylərin faniliyi, zaman içində qaçılmaz şəkildə dağılması ideyasını vurğulayır.

Gül burada simvolik obraz kimi çıxış edir: onun gözəlliyi və mahiyyəti solduqdan sonra bizə yalnız adı qalır. Bu fikir nominalizm - orta əsr fəlsəfi cərəyanı - kontekstində də şərh oluna bilər. Nominalizmə görə, obyektlər yalnız onlara verilən adlar vasitəsilə mövcuddurlar, başqa sözlə, ad yoxdursa, mahiyyət də yoxdur. Ekonun əsərində bu ifadə o fikri aşılıyır ki, bilik, tarix və hətta həyatın özü belə fanidir - sonda yalnız adlar və xatirələr qalır.

Bu bərpa olunmuş monumental “gül”ümüz üçün də eyni hal keçərlidir. Biz bu ikili adı əziz tuturuq:

- ZƏRGƏRPALAN - zərgərlərin emalatxanası, zinətkarlıq sənəti, “qara qızıl” tarixinin sandığı;
- HAMAM - ilkin, müqəddəs, Odlar Yurduna xas ritual təmizlənmə məkanı.

Bu, Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhərinin həqiqi tarixini əks etdirən bir binomdur. Biz ona əlavə etdiyimiz peyğəmbərcəsinə səslənən şüarın da çox uyğun olduğunu düşünürük:

“QARANLIQDAN İŞİĞA”.

İndi bu fikirləri müxtəlif, lakin savadlı və mədəni auditoriyalar üçün uyğun bir təhlil formatında təqdim etməyə çalışacağam.

İntellekt baxışı: Həqiqətə giriş kimi bir ön söz. Tarix öz fasiləsiz nəqli ilə biz - onun şərhçiləri üçün - mənanın qeyri-müəyyən üfüqlərini açır. Bu üfüqlərdə “görmək” sadəcə baxmaq aktı deyil, o, intellektə çevrilir (inter legere - “arasında əlaqə qurmaq”). Məhz bu intellekt bizə keçmişi “oxumağa” (legere → lego → legio) imkan verir, zamanın buraxdığı izləri öyrənməyə və itirilmiş və ya unudulmuş yolları bərpa etməyə kömək edir - əks halda onlar itib yox olardı.

Belə bir təkrar-axtarış (ri/cercare) tarixin yönəldiyi həqiqətə bir prelüddür - müqəddəsliklə

(müqəddəslik burada yalnız dini və ya teoloji anlamda deyil, insanın tarix qarşısında hiss etdiyi məsuliyyət və hörmət kimi mənəvi-etik bir çərçivədə başa düşülür) aparılan fasiləsiz dialoqun başlanğıcıdır. Bu müqəddəsliyə tarix görüntü və yaddaşı, maddi və mənəvi olanı təhvil verir. Qədim bir yeri, abidəni, arxeoloji və ya paleontoloji sahəni ziyarət etmək keçmişdən miras qalmış həm maddi, həm də qeyri-maddi görünüşə şüurlu şəkildə baxmaq aktına çevrilir. Yalnız bu şüurlu (sapiens) baxışda - nəhayət - müqəddəs zahir olur.

Nəticə etibarilə, Stat rosa pristina ifadəsi gerçəkliklərin faniliyi və keçmişlə olan yeganə bağı-mız kimi adların qalıcı gücü haqqında dərin fəlsəfi mülahizədir.

Zərgərpalan hamamı nümunəsində müqəddəsliyin zahir olması. Bakıda yerləşən Zərgərpalan hamamının bərpası və konservasiyası, müqəddəsliyin özünü necə göstərə biləcəyinə dair güclü bir şahidlikdir. Bu, maddi strukturu baxımından ciddi şəkildə dağılmış olsa belə, tarixi və monumental bir məkanın qayğı ilə yenidən canlandırılması ilə mümkündür. Bu, həmçinin həmin məkanda saxlanılan “ruh”un - latınca genius loci - dinlənilməsi sayəsində zamanın unudurduğu və ya silib apardığı ümumi, qeyri-maddi dəyərlərin üzə çıxarılmasının mümkünliyünü göstərir.

Bu tikili, Bakının üç əsrə yayılmış keşməkeşli tarixinin səssiz şahididir: XIX əsrin sonu, bütün XX əsr və müasir dövr. O, şəhərin və onun sakinlərinin çəkdiyi əzablı tarixini özündə təcəssüm etdirir. Bu tarixdə müqəddəslik onların açıq-aşkar fədakarlığıdır, bərpa prosesi isə onların səsini dinləməyə çevrilir, bu isə sizin identikliyinizi ifadə edir.

Zərgərpalan hamamı Azərbaycan Respublikasının paytaxtı Bakıda 1899-cu ildə inşa edilmişdir. Fərqli dinlərin və mədəniyyətlərin kəsişdiyi bir məkan, etnik toplumlararası və sosial-iqtisadi eksperimentlərin laboratoriyası olan bu şəhər XX əsr boyunca bütün alçaldıcı hadisələrin şahidi olmuşdur. Bakı o zamanlar “qara şəhər” neft baronlarının, Qərbdən gələn sərgüzəştçilərin və təcirlərin güc və yüksəliş arzularının mərkəzi kimi tanınırdı. XIX əsrin sonlarında nəhəng neft yataqlarının kəşfi Bakını “qara qızıl”ın hasilatı üzrə dünyanın əsas mərkəzlərindən birinə çevirdi.

Nobel və Rotşild kimi ailələr bu şəhərə böyük miqdarda kapital yatırdılar və artıq Xəzərin fəal limanı olan Bakı, ilkin memarlıq bədəninə zorakı şəkildə tətbiq edilən modernliyin sərt bir laboratoriyasına çevrildi. Şəhərsalma xotik şəkildə inkişaf etdi, bir tərəfdə təmtəraqlı art-nouveau üslubunda saraylar, digər tərəfdə isə kasıb fəhlə daxmaları boy göstərirdi. Bu urbanistik nizamsızlıq və çirklənmə şəhəri ziddiyyətlərlə dolu bir bətinə çevirdi.

Ardınca Birinci Dünya Müharibəsi baş verdi və bu, Rusiya imperiyasının süqutuna səbəb oldu. 1918-ci ildə qısamüddətli bir azadlıq şüası parladı: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti - müsəlman dünyasında ilk dünyəvi və parlamentli respublika. Lakin bu azadlıq uzun sürmədi. 1920-ci ildə Qızıl Ordu onun varlığına son qoydu. Bakı artıq sovet və kommunist ideologiyasının mərkəzinə çevrildi.

Hamam isə öz müqəddəsliyini itirdi. Bir zamanlar bədənini dini təmizlənməsinə, müsəlmanların müqəddəs yuyunma mərasimlərinə həsr olunmuş bu məkan əvvəlcə ictimai gigiyena yerinə çevrildi, sonra emalatxana, daha sonra isə sex kimi istifadə olundu. Bu məkan bir zamanlar nalbənd, dəmirçi, şüşəçi, güzgüçü və hətta misgər üçün bir dükana çevrildi. Ta ki, uçulub-dağılmağa və insolent (kəbud, bihörmət) unudulmağa qədər.

Lenin və daha sonra Stalin dövründə şəhər ağır sənayeləşdirmənin təzyiqi altına alındı. Neft hələ də kollektiv iqtisadiyyatın mühərriki idi, lakin insan siması artıq tər və qatranla örtülmüş qara bir maskaya çevrilmişdi - elə onların qədim Black City-sindəki kimi.

İkinci Dünya Müharibəsi zamanı Bakı strateji şəhərə çevrildi. Onun neftayırma zavodları Qızıl Ordunu təmin edirdi. Səması tüstü ilə qaralmışdı, torpağına və dəniz qədər geniş nəhəng duzlu gölünə karbohidrogenlər hopmuşdu. Hər şey və hər kəs neftlə çirklənmişdi.

Bir zamanlar həm cismin, həm də ruhun qoruyucusu olan hamam isə artıq boş bir məkan idi, yalnız yad məqsədlərlə istifadə edilən və səssizliklə dolu bir məkan.

Sonra Şərq-Qərb münasibətlərində “ərimə dövrü” başladı. Ardınca isə çöküş gəldi. 1991-ci ildə Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdi, lakin postsovet travması arxasında dərin memarlıq, sosial və mədəni dağıntılar buraxdı.

Bakı yenidən dəyişməyə başladı. Şüşədən ucalan qüllələr və yeni neoliberal modernizm urbanistikası səma ilə yarışmağa başladı. Bu zaman isə Zərgərpalan hamamı unudulmağa və tamamilə tərk edilməyə düçar oldu.

Məhz XXI əsrdə - burada, indi, 2024-cü ildə, düşüncə və qayğı dövründə, bu torpağın öz övladlarının ağıllı və zəhmətkeş əlləri və zəka dolu beyinləri sayəsində müqəddəslik yenidən meydana çıxdı: “QARANLIQDAN İŞİĞA”.

Məhz bərpa prosesi zamanı, xronika ilə tarixin üst-üstə düşən epifaniyaları (ani aydınlanmaları) qarşısında müqəddəslik yalnız dini mənada deyil, həm də sacer monstrum anlayışında (yəni dini sərhədlərdən kənara çıxaraq güclü şəkildə zahir olan istisna və qeyri-adi hadisə kimi) bir ailə xatirələrinin albomu kimi ortaya çıxır, ağırlı səhifələr, unudulmuş fədakarlıqlar, tərk edilmiş adlar və üzlər. Bütün bunlar hələ də yaddaşı qorumaq istəyən bir maddənin içində gizlidir, unudulmağa təbə olmayan, lakin oxumağı bilənlər üçün xatirəni ötürmək istəyən bir maddə.

Bu maddə biz, unutqan nəsillərə TARİX anlayışının nə qədər önəmli olduğunu göstərmək üçün dirənir. Keçmişin - ötüb-keçmişin - fani olmasına baxmayaraq, onun daxilindəki görünməz və daxili dəyəri tanımaq üçün sanki danışır. Yəni, keçmiş həm mövcuddur, həm də artıq geridə qalmışdır.

Biz arzu edirik (de-sider/iamo). Bu, daxili bir boredur, inandırıcı bir əxlaq, kosmik ölçüdə dolğunmuş bir etikadır. Arzulayırıq, kəşf etməyi, üzə çıxarmağı, aşkar etməyi, xatırlamağı və zamanın axışı ilə meydana gələn təsirlərə qayğı göstərməyi, de-sider - sanki gizli bir məqsəd uğruna.

Bəlkə də bu, Homerin Odiseyinin, Dantenin (“İlahi Komediya”nın müəllifi olan böyük italyan şairi, sizin Nizami Gəncəvi kimi) yenidən yazdığı o qəhrəmanın məqsədidir:

“...siz heyvan kimi yaşamaq üçün deyil,

fəzilət və bilik dalınca getmək üçün yaradılmışınız” (Alighieri, 1320).

Qayğı etik bir akt və ümumi (kollektiv) dəyərin tanınması kimi. Qayğının, təfsirin və obyektin tanınmasının “nəyə görə”si müxtəlif fəlsəfi düşüncə istiqamətlərində köklənir:

- Yaddaşın hermenevtikası: İzləri öyrənmək və yolları bərpa etmək təkcə intellektual bir məşğələ deyil, həm də bizi keçmişə bütün mürəkkəbliyi ilə dərk etməyə qadir edən birgə fəaliyyətdir. Yaddaş statik bir anbar deyil, daim yenidən şərh edilən və dəyişən dinamik bir prosesdir. Hadisələrə məna vermək bu prosesin əsas məqsədidir.
- Qoruma etikası: Abidələrə və mədəni irsə göstərilən qayğı, gələcək nəsillər qarşısında mənəvi bir boredur. Deqradasiyaya uğramış olsa belə, bir obyektin dəyərini tanımaq

ona yalnız praktik funksiyasını deyil, keçmiş danışmaq gücünü daşıyan simvolik mənanı da vermək deməkdir.

- Müqəddəsliyin fenomenologiyası: Müqəddəslik anlayışı yalnız dini bir kateqoriya deyil. O, insan təcrübəsinin orijinallığı və dərinliyi ilə qarşılaşma anlarında da üzə çıxıb bilər. Zamanın və onun zorakılıqlarının təsirini daşıyan bir obyektin yenidən bərpası bu müqəddəsliyin təzahürünə çevrilə bilər. Konservasiya olunmuş hamamda müqəddəsliyin ortaya çıxması obyektin daxilində və ondan kənarda mövcud olan daxili dəyərin ifadəsidir. Bu müqəddəslik gündəlik qurban vermək, tər tökmək və yaşamaq zəhməti ilə sublimasiya olunmuş, bəzən profan (dünyəvi) olsa belə, mənəvi dəyərə yüksəlmiş bir anlayışdır.

Bərpa prosesinin gedişində və məqsədində yaddaş və dinləmə aktı kimi Zərgərpalan hamamı (1899) yenidən danışmağa başladı. O, tədqiqat və ifadə obyektinə, “nə üçün qoruyuruq?” sualına cavab verən bir fragmentə davam gətirən və cavab verən bir yaddaş daşıyıcısına çevrildi. Çünki qayğı - bir daha təkrar edirəm - insanın öz identikliyinə unudulmaqdan qoruma aktıdır. Çünki bərpa ədalətin təzahürüdür, dağılıqlığa mənə, sükuta isə səs qaytarmaqdır.

Burada zamanın dəyişdirdiyi maddənin bərpası zamanı Abşeronun çatlamış əhəngdəşində, günbəzin dəşilmiş damarlarında, torpağın və sütunların üzərindəki xromatlı oksid tozlarında və hiqroskopik qabıqlarında, dağılmış əhəng qatında, ocağın tüstülənmiş ruhları arasında, zərif və kövrək ətir flakonlarında, cıvəli güzgü qırıntılarında, parıltısı qayıdan şüşə qalıqlarında da belə oldu. Məhz burada, bizim əllərimizin arasında müqəddəslik yenidən zahir oldu. Araşdırma kimi deyil, epifaniya (ani və konkret təzahür) kimi.

Çünki gözəllik yalnız ilkin forma deyil, həm də tarixə və onun zaman içindəki çevrilməsinə sədaqətdir. Bərpa isə heç vaxt yalnız texniki bir iş deyil. O, həm də bədəni fəlsəfədir, maddənin metodoloji qayğısı və yaddaşın obyektiv təfsiridir, olmuş olanın mənasını qoruyub saxlayan bir baxışdır. Tarixin hədəflədiyi həqiqətdir. Beləliklə, bərpa 1899-cu ildən əvvəl və sonrakı dövrlərdən başlayaraq Azərbaycan identikliyinə səsini döndürən aktıdır.

Bu, qırılmış bir nəql xəttini yenidən tikmək imkanı idi. Daşlarda, günbəzlərdə, ritual su və odun simvolik tüstülərində insanın öz tarixi və kollektiv ruhu ilə dərin bağ yenidən quruldu.

AZƏRBAYCAN - Odlar Yurdu - su və daşdan doğan odun vətəni, petrae oleum, yəni “daşdan gələn yağ”, neft, yunanların dediyi “qara qatran” ölkənin tarixinin simvolik möhürüdür. Qloballaşmanın tez-tez bütün dünyanı eyniləşdirməyə çalışdığı bir dövrdə bu cür cəsarətli və sayğısız görünən bir bərpa aktı daha da böyük mənəvi güc qazanır. O, unikallığın, autentikliyin və mədəni müxtəlifliyin qorunmasıdır. Deməli, bərpa yalnız keçmişə aid bir məsələ deyil. Bu, gələcək nəminə edilən bir hərəkətdir. Çünki: “Yalnız xatırlayanlar plan qura bilər” (Ricoeur, 2004).

“Bir abidənin tarixi dəyəri onun zamanın axarını ötürmək bacarığında, görünən yaşında gizlənir” (Riegl, 1903). Tarix və ideoloji unutqanlıq tərəfindən zərər görmüş bir abidənin konservativ restavrasiyası identiklik bəyanıdır. Bu, həm mədəni, həm də siyasi bir aktdır. Bu, ən dərin mənasında yalnız daşın deyil, həm də həmin daşın daşdığı, çağırış etdiyi və qoruduğu kollektiv yaddaşın yenidən üzə çıxmasıdır.

“Bərpa incəsənət əsərinin fiziki varlığına və onun ikili tarixi-estetik qütblərinə əsaslanaraq tanınmasının metodoloji mərhələsidir” (Brandi, 1963). Azərbaycan xalqı üçün öz hamamının bərpası bir yaddaşın və mədəni irsin yenidən mənimsənilməsi, özünə qayıdış aktıdır.

Zərgərpalan hamamı: xatırladan bir ad. Bu hamama göstərilən qayğı yalnız dəyərli bir me-

marlıq əsərinə hörmət aktı deyil, ilk növbədə, tarixin mənasına doğru bir axtarış, “müqəddəsliyi”in ən geniş mənasında tanınması jestidir. Bu, sübut edir ki, hətta tərک edilmiş təhqirin və zorla susdurulmuş sükutun içində belə, tarix, əgər ağılla və hörmətlə dinlənilərsə, onun abidələrinə orijinallığı ilə qayğı göstərilərsə saf və ən dərin həqiqətləri açıb göstərə bilər. Bu mənada, bərpa etmək həm də bir sevgi aktıdır.

Eyni zamanda, hamamı onun “çılpaq ad dəyərində” saxlamaq qərarı, Zərgərpalan hamamı adını əziz tutmaq istəyi bu mesajı verir: bircə xatırlamanın xəbərdarlığı, o adın saf xatirəsi qalmaq şərtilə hər şey unudula bilər, hər şey itə bilər. Bu ad, Zərgərpalan hamamı sadəcə bir etiket deyil, Bakının gerçək tarixinin birləşmiş simvoludur. Bu ad həm davamlılığın, həm də dəyişimin rəmzidir, şəhərin tarixi keçidlərinin mərkəzində duran, onun gerçək ruhunu üzə çıxaran bir nişanədir.

Nəticə. Bilmək - bacarmaq - yerinə yetirmək - öyrətmək - bu, maddi və qeyri-maddi mədəni irs konservasiyaçısının əsas fəaliyyət prinsipidir. Lakin mənim peşəkar keçmişim bir “əsli günahla” ləkələnmişdir: Mən avropalıyam. Odur ki, mənim bildiklərim və bacardıqlarım da Avropa təcrübəsinə əsaslanır. Verəcəyim sitatlar da bunu təsdiqləyir.

Ergo (beləliklə),

Sizdən üzr istəyirəm, çünki ümumi və ortaq bir “konservasiya dili, koinesi” tapa bilmədim. Bu səbəbdən əlimdən gələni etməyə çalışdım, konservasiya fəlsəfəsindən, bu sahəyə bilik və peşə kimi formalaşma verən düşüncədən, nəyə görə orijinalı qoruyub saxtanı təkrarlamaqdan bərpa etməli olduğumuzdan, itmiş formanın bənzərlə inteqrasiyasının nə üçün vacib olduğundan danışmağa çalışdım.

Əməllərimə gəlinə, baxın, qarşınızda mənim sözünü dediyim işlərdən bir nümunə var. Burada həm də başqalarının səbəbsiz mənfə və ya ziddiyyətli mühakimələrindən geri çəkilməmək cəsarəti dayanır.

Unutmayaq:

“Sağlamlığını itirən çox şeyi itirir,

Dostunu itirən daha çoxunu,

Lakin cəsarətini itirən - hər şeyi itirir”.

Mənim isə bir həqiqətim və onu demək cəsarətim var. Bu həqiqət mütləq sizin də həqiqətiniz olmaq məcburiyyətində deyil. Amma ümid edirəm ki, obyektiv təhlildən sonra bu həqiqət ortaq bir anlayışa çevrilə bilər.

Ədəbiyyat:

Alighieri, D. (1320). Divina Commedia: Inferno. Ulisse.

Brandi, C. (1963). Teoria del restauro. Einaudi.

Cervantes, M. (1605). El ingenioso hidalgo don Quijote de la Mancha.

Eco, U. (1980). Il nome della rosa. Bompiani.

Eliade, M. (n.d.). Il sacro e il profano.

Ricoeur, P. (2004). Memory, history, forgetting (K. Blamey & D. Pellauer, Trans.). University of Chicago Press.

Riegl, A. (1903). Der moderne Denkmalkultus.

Scrinzi, L. (2009). Autograph of the centurion. IRS Magazine.

Zamperini, L. (2010). FIRE art exhibition, Palazzo Reale Milano: From Heraclitus to Titian from Previati to Plessi (Fontanella, Fonseca, Strinati). DNArt Foundation.

Zamperini, L., & Bateson, G. (n.d.). Where angels fear to tread.

Göndərildi: 08.08.2025

Qəbul edildi: 22.08.2025

Təqdim etdi: Luigi Scrinzi

İstinad: Scrinzi, L. (2025). Zərgərpalan hamamı: Beynəlxalq tədqiqat və konservasiya missiyası. F. Xəlilli (Hazırlayan). Mədəni İrs Beynəlxalq Ustad Məktəbi: Tədris vəsaiti. (s. 18-24).

Bakı: Xan. <https://doi.org/10.30546/978-9952.2025.1018>



MƏDƏNİ İRS BEYNƏLXALQ USTAD MƏKTƏBİ

TƏDRİS VƏSAİTİ

Hazırlayan:
Dr. Fəriz XƏLİLLİ
BAKİ - 2025